

Жанна Янко,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
імені професора Валерія Григоровича Скотного
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ХУДОЖНІЙ ТВІР: ДУХОВНІСТЬ І СОЦІАЛЬНЕ ПІЗНАННЯ

Yanko Zhanna. The Work of Art: Spirituality and Social Cognition.

This article attempts to explain the dialectical relationship of spirituality and social realities in the process of artistic creation. It focuses on the spiritual aspects of realistic art and social realities. It is also observed that the creative process as the process of progressive development of society and interdependent on the activity of their subjects, the freedom of artistic action.

Keywords: the work of art, spirituality, social cognition, social reality, realism, progress, the creative process, the author's subjectivity.

Янко Жанна. Художественное произведение: духовность и социальное познание.

В статье сделана попытка выяснить диалектическую связь духовности и социальных реалий в процессе художественного творчества. Акцентируется внимание на духовных аспектах реалистичного искусства и социальных реалий. Замечается также, что творческий процесс, как и процесс поступательного развития общества, взаимозависимые от активности их субъектов, от свободы художественной деятельности.

Ключевые слова: художественное произведение, духовность, социальное познание, социальные реалии, реализм, продвижение, творческий процесс, авторская субъективность.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Духовність іманентна соціальним реаліям, і соціальні реалії, позначені духовністю, відтворюються у процесі художньої творчості, між ними встановлений діалектичний зв'язок. Саме такий взаємозв'язок покликаний з'ясувати окремі таїни творчого процесу і як процесу соціального пізнання дійсності. Творчість і духовність не можуть бути зведені лише до абстрактних, відірваних від суспільного життя понять, коли не провести деяких паралелей між ними та реальними соціальними обставинами. Соціальні реалії також не можуть тлумачитися як лише речові, предметні, позбавлені духовних начал. Стаття є складовою кафедральної наукової теми «Діалектика духовних процесів» кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного ДДПУ імені Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Звернення до минулої епохи через пізнання художнього твору сприяє досягненню сучасних реалій. Так, Р. Колінгвуд розглядав проблему реконструкції дійсності через художній твір. Суб'єктивність митця та заангажованість читача вносять свої корективи в об'єктивність пізнання соціальної дійсності.

Реалії на межі ХХ–ХХІ століть вимагають нового розуміння та нових підходів до пошуку альтернатив розвитку української державності.

Проблемі пізнання мистецьких творів та їхньої дотичності до сучасної соціально-філософської парадигми, зокрема знаного і «вивченого» Івана Франка¹, присвячені дослідження Н. Горбача, Т. Гундорової, Т. Біленко², М. Насенка, В. Мазепа.

Події, що зафіксовані у численних дослідженнях і відображені у художніх творах, є важливим чинником вивчення соціальної дійсності: в них сконцентроване художнє осмислення митцем певної доби. Ці проблеми осмислювали М. Бахтін, Д. Ліхачов, Р. Барт, Ю. Габермас, Г.-Г. Гадамер, С. Павличко, а також сучасники — А. Бичко, І. Бичко, В. Андрущенко³, Б. Новіков, В. Скотний, Т. Гундорова, Т. Біленко⁴, В. Федотова, О. Левченко.

Сучасна дослідниця феномена слова у контексті творчості Т. Біленко відзначає, що «слово **творчість** так розмаїто **вплетене** в людське буття, що ми неспроможні тлумачити його в абстрагованому виокремленні, бо одночасно постає в уяві **процес предметних трансформацій** безпосереднього набутку, появи нового як наслідку чуттєвої діяльності — і процес сприймання цього нового як тривання розпредметнення, для чого потрібна напружена активізація внутрішніх духовних потенцій суб'єкта»⁵. Варто зауважити, що йдеться про творчий процес, який у цьому контексті іменується словом «творчість». У цьому дослідженні йтиметься також про суб'єктивний (авторський) творчий мистецький акт, коли митець перебуває у стані творіння. Тобто відбуваються особливі духовні процеси у душі письменника, певною мірою викликані соціальними реаліями, їхнім впливом («зумисним» або «ненавмисним») на митця. Відбувається процес трансформації предмету дійсності у мистецький факт, останній з яких набуває нових характерис-

¹ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах // Франко І. Збір. тв. у 50-ти тт. — Т. 31. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 33—44.; Франко І. Промова на 25-літньому ювілеї // Франко І. Збір. тв. у 50-ти тт. — Т. 31. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 308—310; Франко І. Лукіан і його епоха // Збір. тв. у 50 т. — Т. 45. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 7—23.

² Беленко Т. И. Диалогичность искусства и современный идеологический процесс [Текст]. / [Сборник тезисов Всесоюзной научно-теоретической конференции. Часть 1.]. — К.: КПИ, 1990. — С. 76—78; Біленко Т. Слово як модус істини [Текст] // Гуманістичні реалії істини. Людинознавчі читання ДДПУ (Випуск восьмий) / [Ред. кол.: Т. Біленко (відпов. ред.), В. Скотний, В. Мовчан та ін.]. — Дрогобич: Вимір, 1999. — С. 112—122.

³ Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / [За заг. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача]. — Київ-Харків: ВМП «Рубікон», 1997. — 400 с.

⁴ Біленко Т. Творчість і феномен слова у контексті національної культури [Текст] // Людина і творчість: гуманістичні вияви. [Матеріали людинознавчих філософських читань. Випуск шостий]. — Дрогобич: Вимір, 1998. — С. 224—235; Біленко Т. Mistyka a poezja: aspekty współzależności // Słowo a kultura / Pod redakcją Romana Mnicha. — Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. — S. 51—61.

⁵ Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / [За заг. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача]. — Київ-Харків: ВМП «Рубікон», 1997. — С. 224.

тик, але містить у собі відбиток духовних процесів суспільства завдяки словесно-образній формі. Оскільки трансформацію варто тлумачити саме як перетворення, як метаморфозу, а не лише як транспортування та перенесення, що не несе жодних якісних змін. Зрозуміло, що у широкому розумінні процес творчості триває і тоді, коли читач спілкується з твором, а відтак — з автором, з епохою, коли був створений твір чи з часом, який відображений у творі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Художній твір тісно пов'язаний із самою творчістю, оскільки постає однією із важливих її частин, а також є в певному сенсі тотожним їй. Творчий процес має у собі багато таємниць, починаючи з таких: **коли і як** він починається та закінчується? Чи закінчується процес творчості разом із появою твору? Спробуємо з'ясувати окремі аспекти, що стосуються духовної діяльності автора-митця у процесі творчості, та з'ясувати моменти зв'язку суб'єктивної мистецької творчості з об'єктивними соціальними процесами. Мистецтво має свої закони розвитку. Образне осягнення дійсності — одна з ознак художньої творчості. Мистецтво має властивість образно моделювати дійсність, цілісно відтворювати людське життя, «подвоювати» його, мистецтво може поставати як уявне доповнення життя, як його продовження чи заміна. Все це можливе завдяки художньому образу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у з'ясуванні проблеми трансформації соціальних реалій у художню реальність, її пізнання та концентрація духовності у художньому творі із втіленням авторської суб'єктивності та виявом свободи мистецької творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Найефективнішим мистецьким напрямом для відтворення та пояснення життєвих фактів видається реалізм (який водночас притаманний і всьому мистецтву протягом його генези), він є основою творчого процесу (йдеться про атрибутивну властивість мистецтва загалом). У словнику читаємо, що «реалізм (від лат. *realis* — речовий, дійсний) у мистецтві — тип художньої свідомості і метод творчості, що набув значного розвитку в новий час, особливо в 19—20 ст. Незмінним мірилом реалізму є глибина проникнення в дійсність (включаючи й «реальність свідомості»), повнота її пізнання і достовірність художнього відображення. Поняття «реалізм» в його естетико-художньому значенні виникло на рубежі 18—19 століть: це мистецтво звернене не до «ідеальної сторони» буття, а до емпіричної дійсності, воно засновується на її пізнанні і співвідносить свої ідеї та образи з її «правдою»⁶. Реа-

⁶ Філософський словник / [За ред В. І. Шинкарука. Друге видання, перероблене і доповнене]. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1986. — С. 564.

лізм тому не може бути закама'янілим мистецьким явищем, а є таким, що розвивається разом із соціальним поступом: «Реалізм — не статична художня система з канонізованими засобами й формами, а динамічний метод, який особливим чином пов'язаний з рухливою дійсністю, постійно оновлюється і збагачується, відповідаючи на запити життя»⁷.

Реалістичне світосприйняття виходить з того, що довкілля постає єдиною реальністю, яка ґрунтується на іманентних закономірностях та відносинах, що можуть бути пізнаними та витлумаченими. Відомий український мистецький діяч Богдан-Ігор Антонич стверджував, що під гаслом реалізму народилися та довершилися найбільші «досягнення прозової епіки». І зокрема у розвідці про Джона Голсуорсі «Монументальний реалізм» письменник зауважує, що «реалізм відповідає психічному налагодженню звичайного читача, його бажанням та світоглядом, й тому... роман має далеко ширші круги сприймачів, ніж проти реалістична з природи лірика. Тому сливе кожний великий повістяр є реалістом без огляду на напрямок чи моду, яка володіє під даний момент. З цієї причини роман лишається дещо осторонь від загальних зрушень, що потрясають поезією чи драмою. Проти мінливості інших ділянок літератури та мистецтва роман видається широкою рікою, що пливе спокійно глибоким руслом в одному напрямі. Чи це буде натуралізм, чи нова речевість (*die neue Sachlichkeit*), суть є завжди та сама. Це тільки дрібні відміни, парості великої струї»⁸.

Як мистецький метод реалізм, з одного боку, має колосальні можливості щодо художнього осягнення та відображення соціальної дійсності, з іншого — не є плагіатом життєвих фактів, явищ, процесів, не є їхньою копією, віддзеркаленням, а радше відтворенням, трансформацією. Тут постає проблема моменту творчості у реалістичному відображенні картин та фрагментів соціальної дійсності. Справжній артистичний (мистецький) твір (штука, поезія) вирізняється з-поміж інших своїм остаточним оздобленням, якого надає йому творчий процес автора-митця. У Івана Франка читаємо: «Кожний видатний письменник, торкаючись будь-яких, навіть найвіддаленіших, тем, відображає у своїй творчості сучасну йому епоху, своїх сучасників, їх установи, звичаї, спосіб життя, і тим докладніше, чим більше він обдарований. Тому, хоч афінські трагіки брали масу тем з далеких міфічних часів, проте вони згадували про такі справи, які мають немале значення для пізнання сучасної їм епохи»⁹.

⁷ Філософський словник / [За ред. В. І. Шинкарука. Друге видання, перероблене і доповнене]. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1986. — С. 565.

⁸ Антонич Б.-І. Твори / [Ред.-упоряд. М. Москаленко; упоряд. Л. Головата; авт. передм. М. Новикова]. — К.: Дніпро, 1998. — С. 454.

⁹ Франко І. Лукіан і його епоха // Збір. тв. у 50 т. — Т. 45. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 7

Соціальні реалії не існують незалежно від людини, не позбавлені духовного наповнення чи сенсу. Вони є результатом діяльності людей. Соціальні реалії створювалися усіма попередніми поколіннями і продовжують творитися сучасним поколінням, і саме соціальні реалії не позбавлені духовності як найвищого надбання і властивості людськості, так і духовність присутня у соціальній реальності. Інша річ, який рівень духовності панує в певних просторово-часових вимірах. Коли йдеться про занепад духовності, то говорять про бездуховність, гадаємо, вживаючи це поняття як різко самокритичне стосовно самого суспільства з песимістичною барвою. Адже у соціальних реаліях відбиті та відтворені результати духовної (і матеріальної) праці, народна мудрість, надії, сподівання, любов, віра — найвищі духовні цінності, а також — болі, сум, сором, зневіра, занепад духу, останні мали більше спонукати до оптимізму, а не до песимізму, до шукання правд та істин, до пошуку нового, відтак — до процесу творіння суспільного життя та підвищення його духовності.

«Процес створювання, **творіння** являє собою нестерпну роботу з віднайдення найбільш адекватного задуму слова, жести, кольору, звуку, найбільш ефективної структури, організації, системи компонентів»¹⁰. Автор зазначає, що будь-який художній твір з'являється в результаті напруженого внутрішнього діалогу авторської свідомості, «пошуки ведуться у визначеному культурному середовищі», а у творчому процесі «ці компоненти переплавляються і народжується нове вираження авторського духовного осягнення». Та «інколи обставини змушують людину на моральний подвиг, але в цьому і є суть питання, що моральний вибір має бути здійснений людиною **вільною**. Від чого вільною? Людина живе за законами певного суспільства, інколи привносячи у свою індивідуальну практику норми і принципи, взяті з іншої епохи, культурного середовища. Ці норми і принципи стали для неї цінностями. Якщо вони суперечать нормам і принципам її соціального оточення, це підсилює напругу її індивідуального буття і діяльності»¹¹. Духовна сфера суспільства містить підсистеми, які можуть відображати окремі моменти життя, а можуть їх, ці моменти, випереджати. Такими підсистемами є культура, мораль, наука, мистецтво тощо. Кожна соціальна система **детермінує** дії індивідів та груп людей, а також духовних підсистем, що належать до неї. Прогрес суспільства, людської спільноти постає як дуже складна машина, яку штовхають фізичні та духовні зусилля всіх індивідів.

¹⁰ Беленко Т. И. Диалогичность искусства и современный идеологический процесс [Текст]. / [Сборник тезисов Всесоюзной научно-теоретической конференции. Часть 1]. — К.: КПИ, 1990. — С. 52.

¹¹ Там само. — С. 53–54.

З поняттями творіння і спотворення можуть бути співвіднесені, наприклад, такі поняття, як прогрес і регрес, що «позначають розвиток суспільства, його підсистем від менш досконалого стану до досконалішого (прогрес) і повернення до віджилих форм, що свідчать про суспільну деградацію (регрес)»¹².

Прогрес чи регрес, поступовість (поступальність) чи відсталість суспільства може виявитися наслідком духовної діяльності людини, творчості поета, відповідно — плідної, формо- і змістотворчої, конструктивної, активної, або ж марної, руйнівної, деструктивної, пасивної. Іван Франко писав: «Поворот — але куди? Звісна річ, простий хлопський розум каже, що від хвороби треба повертатися до здоров'я. Та на ділі хоч не дуже-то тяжко пізнати хоробливий стан, але дуже тяжко буває сказати, який стан є здоровий. Дуже часто те, що на перший погляд здається самим здоров'ям, на ділі показується тільки особливою відміною того самого хоробливого стану»¹³.

Представники красного письменства Галичини кінця ХІХ — початку ХХ століття в художніх творах вказували на «хоробливі» моменти суспільного життя, вибудовуючи такий образний світ, що відрізнявся своєю простотою та ясністю. Франко називав ту генерацію, називав тих людей «молодою Україною». Вони своєю працею створили новий, помітний ступінь суспільного розвитку, який мав місце вже між 1880 та 1900 роками. Франко намагався узагальнено відобразити дійсність, а не лише схоплювати окремі миті життя, він вважав новим такий спосіб відображення дійсності, відбувався б крізь призму «мальованих автором героїв» та у зв'язку із суспільно-політичними течіями суспільності. Художники слова того часу ставили за мету не тільки змалювати тіло сучасної людини і суспільства, а й ідеологічні настрої епохи, боротьбу у сфері суспільства, взаємозалежні від активності їхніх суб'єктів, від свободи діяльності, творчості.

У художньому творі містяться закодовані переживання автора, результати його пізнавальної діяльності, плоди авторської творчості та духовні віяння сучасного авторові суспільного життя. Адже «слово фіксує актуальну наявність усвідомленої та вербалізованої реальності... Як перервний компонент воно невіддільне від складного процесу життя, в якому безперервно і неоднозначно реалізується валентність, породжуючи нові смисли, входить у нові зв'язки.

Слово, що зродилося в душі (в голові) людини в потоці свідомості (а ця свідомість функціонувала в русі, в плінності), викликає в душі іншої теж не якимось локалізоване, ізольоване

¹² Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / [За заг. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача]. — Київ-Харків: ВМП «Рубікон», 1997. — С. 290—291.

¹³ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах // Франко І. Збір. тв. у 50-ти т. — Т. 31. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 36—37.

відчуття (образ), а тягне з підсвідомого буття цілий комплекс образів, символів, міфів, котрі більшою чи меншою мірою дочинні до вербалізованої дійсності»¹⁴.

Митець слова постає якоюсь мірою креатурою, тобто божим ставлеником, що слухняно виконує божу волю; а з іншого — тією «впливовою особою» виявляється сама реальність, що, немов магніт, притягує до себе і водночас відштовхує від себе і згодом виштовхує «земного творця» (поета, письменника, співця життя) на нові творчо-мистецькі горизонти зі своєю символікою, вигадкою-фікцією, містифікацією, міфологізацією тощо. «Креативність духу створює унікальні ситуації виокремлення з довкілля фізичних об'єктів, котрі в процесі суб'єктивної активності комбінуються в єдиний і неповторний модус, можливий саме тут-і-тепер»¹⁵. Варто зауважити, що художня література, художня творчість загалом не втрачають зв'язку з реальною соціальною основою, а навпаки є новим, дещо витонченішим витвором іноді, ніж сама дійсність. Але сперечатися про багатство життя та мистецтва, про їхні переваги недоречно, а раціональніше все ж мовити про сутнісні риси, що стосуються духовних засад суспільного життя та художньої творчості, витворів життя та артистичної штуки у найвищому сенсі. Мистецтво як духовне явище життя суспільства завжди звертається до соціальних реалій як до свого первинного джерела, хоч зрозуміло, що соціальна дійсність з її духовним життям є основою мистецтва.

У Наталії Кобринської, відомої галицької письменниці, знаходимо поняття «дух часу», що відображає не лише справжні, живі соціальні факти певного часу, а свідчить про їхнє духовне значення. Художня література видається тим «богом з машини», котрий втручається у плин подій та часу і розв'язує якийсь конфлікт життя. Ця допомога розуміється саме як доречна, вчасна. До розуміння духовної сутності процесу творчості можна долучити такі явища як креаціонізм та деїзм. Якщо брати до уваги креаціонізм, то і соціальні реалії є божим створінням і людська творчість без божої іскри не має сенсу, та й не можлива загалом, не можлива вона без віри, без духовності. Деїзм як релігійно-філософське вчення Нового часу, яке визнає Бога першоосновою світу, проте заперечує його втручання у явища природи й суспільного життя, відтак — людина має право на свободу дії, на свободу творчості, але слід пам'ятати про божі закони, які були дані і діють у світі від початку його створення.

Прогрес, поступ (у Івана Франка), поступальність — розвиток, прихід нового, наступного («від лат. *post* — за, після, да-

¹⁴ *Bilenko T.* *Mistyka a poezja: aspekty współzystencji // Słowo a kultura / Pod redakcją Romana Mnicha.* — Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. — S. 57—58.

¹⁵ *Біленко Т.* Слово як модус істини [Текст] // Гуманістичні реалії істини. Людинознавчі читання ДДПУ (Випуск восьмий) / [Ред. кол.: Т. Біленко (відпов. ред.), В. Скотний, В. Мовчан та ін.]. — Дрогобич: Вимір, 1999. — С. 117.

лі). Префікс, що вказує на наступність, дії»¹⁶. У промові на своєму 25-літньому ювілеї Іван Франко наголошував: «І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього *чоловіком*. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого... Але мені здається, що тут більше причинилася моя вдача, те гаряче бажання — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені як письменникові, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджувати інтерес до духового життя і громадити матеріал, обтесаний бодай з грубішого. Фундаменти всі так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіння»¹⁷.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Процес справжньої творчості асоціюється з поступальним розвитком суспільного життя. Правда мистецька поетична творчість відбувається по-різному: свідомо та несвідомо, активно та пасивно. Щодо поетичної творчості та її осягнення варто звернутися до «секретів поетичної творчості», які намагався розкрити Іван Франко. Він подає тлумачення ролі автора у поетичній творчості, пояснює таїни мистецького процесу. Франко розрізняє такі поняття, як автор, поет, співак (співець), та наводить їхнє тлумачення впродовж історії їх існування. Саме наполегливий пошук, інтерес до духовного життя суспільства, напружена духовна діяльність митця складають основу для справжнього мистецького, тому — духовного творчого процесу. Соціальні реалії містять і у собі потужний заряд духу (потенційний, іманентний) певної доби з невід'ємним накопиченням та нашаруванням духовності (духовного досвіду) усіх попередніх поколінь.

Стаття надійшла до редакції 20.11.12

¹⁶ Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів. — Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. — С. 546.

¹⁷ Франко І. Промова на 25-літньому ювілеї // Франко І. Зібр. тв. у 50-ти тт. — Т. 31. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 309.